

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Söderfors kyrka är belägen i Söderfors bruk som anlades på 1670-talet på Jörsön i Nedre Dalälven. År 1748 inköptes bruket av Claes Grill och under hans ledning omvandlades Söderfors till ett mönstersamhälle med en strikt geometrisk plan. Kyrkan uppfördes 1792 och inkomponerades i bruksplanen så att den ligger i fonden av Storgatan. Bruksmiljön har en enhetlig nyklassicistisk karaktär med sina vitputsade brukslängor och slaggstenshus.

2.2 Kyrkan

Innan den nuvarande kyrkan byggdes 1789-92 hade Söderfors bruk en äldre träkyrka från 1680-talet som var utformad som en korskyrka. Den kyrkan förstördes av en brand år 1789. Långt innan den gamla kyrkan brann ner hade man börjat planera för en ny och större stenkyrka. Redan år 1777 fick arkitekten Erik Palmstedt i Stockholm i uppdrag av brukets ägare Anna Johanna Grill att rita en ny kyrka. En trämodell tillverkades efter ritningarna och modellen står i dag i tornets bottenvåning. Palmstedts första förslag till Söderfors kyrka var en korskyrka med mittkypol som påminner om Adolf Fredriks kyrka i Stockholm, ritad av C. F. Adelcrantz år 1767.

Söderfors kyrka började byggas enligt det ursprungliga förslaget, men byggandet avbröts för att kyrkan skulle bli för stor och kostsam. I slutet av 1780-talet fick Palmstedt återigen uppdraget att göra nya ritningar till kyrkan i Söderfors. Denna gång fullföljdes byggandet och den nya kyrkan invigdes 1792. Resultatet blev en av Upplands märkligaste kyrkor från det nyantika skedet i arkitekturhistorien.

Kyrkan är placerad i östvästlig riktning med tornet i öster. Den består av ett rektangulärt långhus och ett torn. Långhuset är högt och brett och försett med ett brutet, valmat sadeltak som är täckt med falsad skivplåt. Fasaderna är slätputsade och vitkalkade samt kröns av en profilerad, putsad takfotslist. Långhusets fasader mot norr och söder har stora rundbågiga fönster med spröjsade träbågar. Fönsterbänkarna är avtäckta med tjocka järnplåtar. Västra gaveln har mindre, stickbågiga fönster i tre våningar samt ett stort och ett mindre cirkelrunt fönster. Mitt på gavelfasaden finns en port in till sakristian m.fl. utrymmen. På södra sidan om porten ligger sakristian och ovanför den skrudkammaren. På norra sidan, en trappa upp, ligger det gamla bruksarkivet. Tredje våningens fönster på norra sidan släpper in ljus till kyrkvinden medan södra sidans fönster på tredje våningen är ett blindfönster.

Tornportalen har en omfattning av huggen sandsten och två stora kopparbeslagna dörrar. Ovanför porten finns ett cirkelrunt fönster med bågformat krön. De två övre tornvåningarna domineras av ett försänkt väggfält med en inskriptionstavla och, ovanför denna, ett stort tredelat fönster med kolonner till klockvåningen. Tornfasaderna kröns av en tandsnittsfris och en tempelgavel mot öster med en förgylld strålkran. På torntaket står en åttkantig uppbyggnad kring de svicklar som utgör bas för en kopparklädd kupol. Högst upp på kupolen står ett rundtempel med åtta kolonner som kröns av ett förgyllt kors.

I tornets bottenvåning står den tidigare nämnda trämodellen av Palmstedts första förslag till kyrka i Söderfors. Bottenvåningen är välvd och försedd med vitkalkade, putsade ytskikt. I rummet finns ursprungliga dörrar kvar, dels i öppningen till långhuset och dels till spiraltrapporna som leder upp till läktaren och vidare upp i tornet. De olika trapporna och rummen i tornet förmedlar ett stämningsfullt intryck av oförvanskat 1700-tal.

Långhuset är ljust och luftigt med putsade, vitkalkade väggar och stora fönsteröppningar. Även inredningen är målad i ljusa färger, grått och vitt, förutom bröstpanelen och bänkgavlarna som är målade i rosa. Kyrkorummet täcks av ett högt putsat tunnvalv ovanpå väggarnas profilerade och tandsnittsförsedda taklist. Golvet täcks av kalksten. Bänkkvarterens är försedda med brädgolv. Koret i väster är försett med en välvd korabsid där altaret med sitt förgyllda träkors står. Absiden har öppningar med balkonger i norr och söder. Den norra balkongen är den s.k. herrskapsläktaren och den södra balkongen leder till predikstolen som är placerad söder om absiden. Altaret har formen av ett halvrunt bord som på mitten har en rundel med bokstäverna IHS (Jesus). Ovanför altaret finns ett runt fönster med det hebreiska gudsnamnet omgivet av en förgylld strålkran. Över balkongerna är de släta väggarna dekorerade med putsade girlanger. Predikstolskorgen och dess ljudtak är rikligt försedda med förgyllda ornament. På norra sidan om korabsiden har skapats en dopplats med en dopfont av kalksten tillverkad 1957 av skulptören Bengt Inge Lundqvist och formgiven av arkitekten Jan Wahlman. En altartavla från 1855 föreställande Kristi uppståndelse hänger på norra långhusväggen. Tavlan var tidigare placerad ovanför altaret fram till 1945 då det ursprungliga förgyllda korset åter placerades på altaret. På väggen i anslutning till dopfonten hänger två små porträtt av Martin Luther och Catharina von Bora, vilka är kopior av Lucas Cranach d.ä:s målningar på trä från 1500-talet. Originalen är sedan 1887 deponerade på Nationalmuseum. Kopiorna utfördes 1967.

Orgelläktaren i öster bärs upp av fyra kraftiga kolonner med doriska kapitäl. Läktarbarriären har ett framspringande mittparti med en inbyggd, förgylld klocka. Orgeln som inköptes år 1873 är tillverkad av Åkerman & Lund.

Sakristian och övriga rum bakom långhuset är välvda med flacka valv som är putsade och vitmålade liksom väggarna i dessa rum. Trapporna till de övre rummen är byggda i sten och försedda med påkostade smidesräcken. En trappa upp mot norr ligger det f.d. bruksarkivet. Här finns även en ursprunglig kakelugn och en trämodell av rundtemplet högst upp på tornet. På långhusvinden ses hur kyrkan är murad av tegel med inlagda skift av slaggsten.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården omges av ett staket i smidesjärn som är fäst i kraftiga, putsade stolpar avtäckta med järnskivor. Järnstaketet står på en låg sockel av slaggsten. Vid huvudingången till kyrkogården står höga, kopparklädda kolonner på de putsade grindstolparna. Kyrkogården omgärdas även av en trädkrans av lönn, lind och björk. I väster avgränsas kyrkogården av en traditionell, kallmurad stenmur. I väster återfinns det märkliga bårhuset eller columbariet, ritat av Erik Palmstedt och inkomponerat i helhetsmiljön. Columbariet är utformat som en strikt nyantik byggnad. Fasaden mot kyrkogården har en valvbåge med en kraftig rusticerad omfattning som kröns av en tempelgavel. Innanför valvbågen finns ett tunnvalvt rum på vars fondvägg står skrivet en vers om döden och saligheten under en relief med en vingprydd dödskalle. Det välvda rummet är byggt ovanpå en källare som fungerat som likbod.

Gravkvarteren är till största delen grästäckta, men det finns även en hel del äldre grusgravar med stenramar. Kyrkogårdsgångarna är delvis asfalterade, liksom den öppna planen framför tornet är asfalterad. En lönnallé bildar en rak axel mellan kyrkans västra gavel och columbariet.

2.4 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Söderfors kyrka och kyrkogård utgör en enastående nyantik anläggning från det sena 1700-talet. Kyrkans arkitekt Erik Palmstedt räknas som en av de främsta i Sverige under 1700-talets andra hälft. Kyrkan är inkomponerad i bruksplanen där den ligger i fonden av Storgatan. Kyrkorummet har formen av ett stramt nyantikt rum med ett fåtal framhävda detaljer. I stort sett hela inredningen är bevarad i ursprungligt skick. Inte minst torntrapporna och tornrummen med sina orörda ytor ger ett stämningsfullt intryck av rent, oförvanskat 1700-tal. Kyrkogården är omsorgsfullt gestaltad med sitt smidesstaket, sin kolonnprydda entré och det märkliga columbariet i väster.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Söderfors kyrka och kyrkogård är en av de märkligaste och mest välbevarade kyrkomiljöerna från det nyantika skedet som finns i stiftet. Den är märklig även i ett nationellt perspektiv och har ett stort arkitekturhistoriskt värde.
- Kyrkan är inkomponerad i planen för Söderfors bruk som är ett mycket välbevarat exempel på ett större järnbruk från 1700-talet.
- Kyrkogårdens omsorgsfullt gestaltade omramning med smidesstaket och kopparklädda kolonner vid entrén har en stor betydelse för upplevelsen av helhetsmiljön.
- Columbariet är ett märkligt exempel på nyantikens arkitektur och utgör på det sättet det är inkomponerat i helhetsmiljön en omistlig del av kyrkogården
- Kyrkans interiör är ett mycket illustrativt exempel på det sena 1700-talets nyantika arkitektur med rena släta ytor och ett fåtal framhävda detaljer.
- De orörda ytorna i tornet m.fl. utrymmen ger med sin patina en autentisk känsla av oförvanskat 1700-tal som har ett stort kulturhistoriskt värde.
- Inredningen i kyrkan i form av predikstol, altare med altarpopsats, orgelläktare och orgel är välbevarad i ursprungligt skick och har ett stort kulturhistoriskt värde som exempel på det sena 1700-talets högklassiga inredningskonst.
- Trämodellen till Palmstedts första kyrkoförslag, som står i vapenhuset, har ett stort arkitekturhistoriskt värde.

2.5 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Bygd att vårda, kulturminnesvårdsprogram för Uppsala län del 2, kulturmiljöer i Tierps, Älvkarleby och Östhammars kommuner, Uppsala 1984.

Signums svenska konsthistoria. Den gustavianska konsten, Lund 1998.

Sjöberg, Sven, *Söderfors kyrka, Upplands kyrkor 193*, Uppsala 1983. (UK)

Uppland, landskapets kyrkor, Forskningsprojektet sockenkyrkorna, Stockholm 2004. (ULK)

Vägvisare till kyrkorna i Uppsala län, Uppsala 1997.

Upplandsmuseets arkiv. Fotografier och handlingar i topografiska arkivet. (UM)

Karakteriseringen är utförd i juli 2007.